

वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६९ (दोस्रो संशोधन, २०७४)

नेपाल सरकार(म.प.)बाट स्वीकृत मिति: २०६९।१०।१८
(पहिलो संशोधन, २०७२) स्वीकृत मिति: २०७२।१।३९

प्रस्तावना :

वन्यजन्तु (हात्ती, गैंडा, बाघ, भालु, चितुवा, हिउँ चितुवा, जंगली बंदेल, ध्वाँसे चितुवा, ब्वाँसो, जंगली कुकुर, मगर गोही, अर्ना, गौरीगाई र अजिङ्गर) ले संरक्षित क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र, सामुदायिक वन लगायत अन्य वन क्षेत्र तथा अन्य गाउँ/वस्तीमा प्रवेश गरी स्थानीय जनताको जीउ धनको क्षति पुऱ्याउने गरेको तर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र त्यस अन्तर्गत बनेका नियमावलीहरु तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा समेत वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत दिने व्यवस्था नभएको कारण यस्तो क्षति हुँदा स्थानीय जनता र संरक्षण निकाय तथा स्थानीय प्रशासनका बीच तनाव र द्वन्द्व सृजना हुँदै आएको छ । वन क्षेत्रबाट वन्यजन्तु बाहिर आई क्षति पुऱ्याउने गरेको कारण स्थानीय जनताबाट पटक-पटक वन्यजन्तुले पुऱ्याएको क्षतिको राहत माग भई आएको सन्दर्भमा स्थानीयस्तरका सरोकारवाला संघ-संस्था, नागरिक समाजसँग छलफल र अन्तरक्रिया गरी प्राप्त राय सुभावाका आधारमा वन्यजन्तुबाट हुने जीउ धनको क्षति वापत तपसिलका मापदण्डको आधारमा पीडित नेपाली नागरिकलाई रातह उपलब्ध गराई वन्यजन्तु र स्थानीय बासिन्दाबिचको अन्तर सम्बन्ध घनिष्ठ राख्ने उद्देश्यले आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ११४ बमोजिम वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले यो निर्देशिका बनाएको छ ।

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :

१. यो निर्देशिकाको नाम “वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको राहत सहयोग निर्देशिका, २०६९(दोस्रो संशोधन, २०७४)” रहेको छ ।
२. यो निर्देशिका तुरुन्त लागू हुनेछ ।

२. परिभाषा: यस निर्देशिकाको प्रयोजनको लागि

- क. “वन्यजन्तुबाट हुने क्षति” भन्नाले हात्ती, गैंडा, बाघ, भालु, चितुवा, हिउँ चितुवा, जंगली बंदेल, ध्वाँसे चितुवा, ब्वाँसो, जंगली कुकुर, मगर गोही, अर्ना, गौरीगाई र अजिङ्गर बाट हुने मानवीय क्षति, पशुधनको क्षति, भण्डारण गरेको अन्नको क्षति, घर/गोठको क्षति र खाद्यान्न बाली (उखु र व्यवसायिक केरा खेती समेत) को क्षति समेतलाई जनाउँछ ।
- ख. “गम्भीर घाइते” भन्नाले वन्यजन्तुको आक्रमणबाट शरीर अङ्गभङ्ग हुने गरी घाइते भएको अवस्थालाई जनाउँछ ।
- ग. “सामान्य घाइते” भन्नाले शरीर अङ्गभङ्ग हुने बाहेक उपचार गर्नुपर्ने अन्य अवस्थाको घाइतेलाई जनाउँछ ।

३. वन्यजन्तुबाट हुने क्षतिको किसिम र राहत प्राप्त गर्ने आधारहरु :

- (क) मानवीय क्षति : संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनक्षेत्र बाहेक अन्यत्र दफा २(क) मा उल्लिखित वन्यजन्तुको आक्रमणमा परी मानिसको मृत्यु भएमा, गम्भीर घाइते भएमा वा उपचार गर्नुपर्ने गरी घाइते भएको अवस्थामा यस निर्देशिका बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ । त्यसैगरी संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय

वन क्षेत्रमा सरकारी काममा खटिएका कर्मचारी र वन संरक्षणको कामको लागि अनुमति लिई काममा खटिएका कामदारलाई उल्लिखित वन्यजन्तुले क्षति पुऱ्याएमा समेत यस निर्देशिका बमोजिम राहत उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।

- (ख) पशुधनको क्षति: संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनक्षेत्र बाहेक अन्यत्र दफा २(क) मा उल्लिखित वन्यजन्तुको आक्रमणमा परी वस्तुभाउको मृत्यु भएमा यस निर्देशिका बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराउन सकिनेछ । तर पशुधनको बिमा गरेको अवस्थामा बिमा रकम कटाएर राहत उपलब्ध गराइनेछ ।
- (ग) भण्डारण गरेको अन्नको क्षति : दफा २(क) मा उल्लिखित वन्यजन्तुले घरगोठभित्र भण्डारण गरेको अन्नको क्षति गरेमा मात्र क्षतिको मूल्याङ्कनको आधारमा राहत उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (घ) घर/गोठको क्षति : दफा २(क) मा उल्लेखित वन्यजन्तुले प्रयोगमा रहेको घर/गोठको क्षति गरेमा क्षतिको मूल्याङ्कनको आधारमा राहत रकम उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (ङ) खाद्यान्न बालीको क्षति :दफा २(क) मा उल्लेखित वन्यजन्तुले खाद्यान्न (उखु र व्यवसायिक केरा खेती समेत) बाली नोक्सान गरेमा मूल्याङ्कनका आधारमा राहत रकम उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।
- (च) हिमाली क्षेत्र सम्बन्धी विशेष व्यवस्था: हिमाली संरक्षित क्षेत्रहरुभित्र भएका बस्तीहरुमा दफा २(क) मा उल्लिखित वन्यजन्तुले क्षति पुऱ्याएमा समेत यस निर्देशिका बमोजिम राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ ।
- (छ) राहत वितरणका क्षेत्रहरु: राहत वितरणका क्षेत्रहरु तल तालिका नं. १ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १ राहत वितरणका क्षेत्र:

वन्यजन्तु	मानवीय क्षति			पशुधनको क्षति	भण्डारण गरेको अन्नको क्षति	घर/गोठको क्षति	खाद्यान्न बालीको क्षति
	सामान्य घाइते	सख्त घाइते	मृत्यु				
हात्ती	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	पाउने	पाउने	पाउने
गैंडा	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	पाउने
बाघ	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
भालु	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
चितुवा	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
हिउँचितुवा	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
ध्वाँसे चितुवा	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
ब्वाँसो	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
जंगली कुकुर	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
जंगली बंदेल	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	पाउने
मगर गोही	पाउने	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
अर्ना	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	पाउने
गौरी गाई	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने
अर्जिगर	पाउने	पाउने	पाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने	नपाउने

४. राहत रकम प्राप्त गर्नका लागि प्रमाणहरू पेश गर्नुपर्ने : राहत रकम प्राप्त गर्नकालागि पेश गर्नुपर्ने प्रमाणहरू तल तालिका नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. २ राहत रकम प्राप्त गर्नका लागि पेश गर्नुपर्ने प्रमाणहरू

प्रमाण र प्रकृति	मानवीय क्षति			पशुधनको क्षति	भण्डारण गरेको अन्नको क्षति	घर/गोठको क्षति	खाद्यन्न बालीको क्षति
	सामान्य घाइते	सख्त घाइते	मृत्यु				
पिडित/हकवालाको निवेदन	√	√	√	√	√	√	√
संभव भएसम्म मृतकको/पीडितको फोटो	√	√	√	√	√	√	√
मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्र			√				
घटनास्थलको सर्जमीन मुचुल्का	√	√	√	√	√	√	√
स्वास्थ्य संस्थाको सिफारिस (पोष्टमार्टम रिपोर्ट) विदेशमा उपचार गराएको भए सरकारी अस्पतालले गरेको सिफारिस संलग्न हुनु पर्ने	√	√	√				
प्रहरी प्रतिवेदन			√				
सम्बन्धित मध्यवर्ती उपभोक्ता समिति वा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन उपभोक्ता समिति वा परिषद वा सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको सिफारिस	√	√	√	√	√	√	√
सम्बन्धित गाउँपालिका वा नगरपालिका अन्तरगतको वडाको सिफारिस	√	√	√	√	√	√	√
नाता प्रमाणित कागजात			√				
स्वास्थ्य संस्थाको सिफारिस र औषधि बिल विदेशमा उपचार गराएको भए सरकारी अस्पतालको सिफारिस र प्रमाणित बिल संलग्न हुनु पर्ने	√	√					
पशु सेवा/कृषि सेवा सम्बन्धी प्राविधिकको मूल्यांकन				√	√		√
जग्गा धनी प्रमाण पुर्जा						√	√

५. राहत रकमको हद:

क. मानवीय क्षतिको लागि:

- (अ) सामान्य घाइतेको लागि घाइतेको प्रकृति हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. २०,०००/- (बीस हजार) सम्म औषधोपचार खर्च दिने ।
 (आ) सख्त घाइतेको लागि घाइतेको प्रकृति हेरी प्रेषित कागजात र विशेषज्ञ चिकित्सकको सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. २,००,०००/- (दुई लाख) सम्म औषधोपचार खर्च दिने ।
 (इ) मृतकको आश्रित परिवार/हकवालाको लागि रु. १०,००,०००/- (दश लाख) राहत रकम दिने ।

ख. पशुधनको क्षतिको लागि :

- (अ) वयस्क भैंसी वा जोत्ने उमेरको रांगो वा गोरु वा उन्नतजातको गाई वा साँढेको मृत्यु भएमा रु. ३०,०००/- (तीस हजार) सम्म ।
(आ) अन्य पशुको लागि वस्तुभाउको प्रकार हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म । तर पशुधनको विमा गरेको अवस्थामा विमा रकम कटाएर राहत उपलब्ध गराइने छ ।

ग. घर/गोठ क्षतिको लागि :

सम्बन्धित उपभोक्ता समिति तथा कार्यालयका प्रतिनिधि समेतबाट प्राप्त क्षति सम्बन्धी प्रतिवेदन र सिफारिसका आधारमा निम्न अनुसारको राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ :

- (अ) घर/गोठ क्षतिको प्रकृति हेरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म ।
(आ) भकारीमा भण्डारण गरिएको अन्नको मुल्याङ्कन गरी प्रेषित कागजात र सिफारिसका आधारमा बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म ।

घ. खाद्यान्न बालीको क्षतिको लागि :

(१)सम्बन्धित उपभोक्ता समिति, गाउँ विकास समिति/नगरपालिका तथा कार्यालयका प्रतिनिधि समेतबाट प्राप्त क्षतिसम्बन्धी प्रतिवेदन र सिफारिसका आधारमा खाद्यान्न बालीको क्षतिको क्षेत्रफल र प्रकृति हेरी बढीमा रु. १०,०००/- (दश हजार) सम्म राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ । तर, एक मौसममा लगाएको बालीको हकमा एक पटक र वर्षमा दुई पटकमा नबढ्ने गरी राहत रकम उपलब्ध गराइनेछ ।

६. संस्थागत संरचना :

क. यस निर्देशिका बमोजिमको राहत क्षेत्रीय वन निर्देशनालय मार्फत उपलब्ध गराइनेछ ।

ख. जिल्ला स्तरमा राहत उपलब्ध गराउनका लागि निम्न बमोजिमको एक राहत वितरण सिफारिस समिति रहनेछ :

- (अ) संरक्षित क्षेत्रको हकमा सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रका कार्यालय प्रमुख र वन क्षेत्रको हकमा जिल्ला वन अधिकृत .....संयोजक
(आ) सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र/संरक्षण क्षेत्र उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष..... सदस्य
(इ) सम्बन्धित सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिको अध्यक्ष .....सदस्य
(ई) सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृत/गाउँ विकास समितिका सचिव वा/प्रतिनिधि .....सदस्य
(उ) उपलब्ध भएमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय वा पशु विकास कार्यालयका प्रतिनिधि (क्षतिको किसिम अनुसार).....सदस्य
समितिले आवश्यकता अनुसार अन्य विज्ञ प्रतिनिधिलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

७. राहत माग तथा राहत वितरण गर्दाको कार्यविधि :

क. राहत सहयोग माग गर्ने व्यक्तिले बाटोको म्याद बाहेक घटना घटेको मितिले कमिमा ३५ दिनभित्र सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्र वा जिल्ला वन कार्यालय समक्ष माथि तालिका नं. २ मा तोकिएका कागजातहरु संलग्न गरी निवेदन दिनु पर्नेछ ।

- ख. यसरी प्राप्त हुन आएका निवेदनहरु माथि राहत वितरण सिफारिस समितिले निर्णय गरी उपलब्ध गराउनु पर्ने राहतको रकम सम्बन्धित संयोजकको कार्यालयमार्फत क्षेत्रीय वन निर्देशनालयमा माग गर्नु पर्नेछ ।
- ग. सम्बन्धित क्षेत्रीय वन निर्देशनालयबाट राहत रकम उपलब्ध भएपछि संरक्षित क्षेत्रको हकमा सम्बन्धित संरक्षित क्षेत्रको कार्यालय र जिल्ला वन कार्यालयको हकमा जिल्ला वन कार्यालय मार्फत पिडित/हकवालालाई कम्तिमा २ जना माथवर साक्षीको रोहवरमा राहत रकम भूक्तानीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- ग. १ यस निर्देशिकाको दफा ५.क (अ) र (आ) बमोजिमको औषधोपचार खर्च उपलब्ध गराउदा सम्बन्धित अस्पताल/मेडिकल/वा स्वास्थ्य सेवा केन्द्रलाई संबन्धित जिल्ला वन कार्यालय वा संरक्षित क्षेत्र कार्यालयबाट भूक्तानी दिने व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- घ. राहत वितरण गर्दा मानवीय क्षति भएमा मृतकको हकमा नजिकको हकवाला, गम्भिर तथा सामान्य घाइतेको हकमा निज स्वयं वा निजको मञ्जुरीनामाको आधारमा र अन्य क्षतिको हकमा सम्बन्धित हकवालालाई राहत उपलब्ध गराइनेछ ।
- ङ. मानिसको मृत्यु र गम्भिर घाइते भएको अवस्थामा पीडित पक्षबाट माग भएमा मानिस मृत्यु भएकोमा रु. ५०,०००।-(पचास हजार) सम्म र गम्भिर घाइते भएकोमा रु. १०,०००।-(दश हजार) सम्म पीडितले राहत पाउने रकमबाट सोधभर्ना हुने गरी सम्बन्धित कार्यालयबाट अग्रिम भूक्तानी दिन सकिनेछ ।
- च. यस निर्देशिका बमोजिम वितरण गरिने राहत रकम भरसक/सकेसम्म चेक मार्फत भूक्तानी गरिनेछ ।

द. अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था :

- क. राहत दिनको लागि क्षेत्रीय वन निर्देशनालय मार्फत प्राप्त भएको रकम दफा ७ बमोजिम वितरण गरेपछि सोको विवरण जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पिडित व्यक्तिको स्थायी ठेगाना भएको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको कार्यालय, तालुक विभाग र क्षेत्रीय वन निर्देशनालयमा पठाउनु पर्नेछ ।
- ख. क्षेत्रीय वन निर्देशनालयले चौमासिक रूपमा राहत वितरण भएको विवरण वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वन विभाग र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागमा चौमासिक बितेको १५ गते भित्र पठाउनु पर्नेछ ।
- ग. सम्बन्धित क्षेत्रीय वन निर्देशकले आफ्नो क्षेत्रभित्र वितरण भएको राहत पाउने व्यक्ति मध्ये कम्तीमा १० प्रतिशतलाई भेटी रकम पाए नपाएको र प्रकृयाको बारेमा अनुगमन गरी चौमासिक रूपमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ । साथै सो को प्रतिलिपी वन विभाग र राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागमा समेत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । मन्त्रालयबाट सो विवरण मन्त्रालयको वेबसाइटमा र वार्षिक प्रतिवेदनमा प्रकाशित गर्नुपर्ने छ ।

९. विविध:

क. यस निर्देशिकामा नसमेटिएका वन्यजन्तुले पुऱ्याएको क्षतिका सम्बन्धमा सम्बन्धित मध्यवर्ती क्षेत्र व्यवस्थापन समिति, संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन परिषद, सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति वा जिल्ला वन कार्यालय वा संरक्षण कार्यालयमा दर्ता भएका संस्थाले आफ्नै स्रोतमा यस निर्देशिकाको परिधिभित्र रही राहत रकम उपलब्ध गराउन सक्नेछन ।

ख. वन्यजन्तुको आक्रमणबाट मानिसको मृत्यु भएमा वा अङ्गभङ्ग हुने गरी गम्भिर घाईते भएमा संरक्षण सहयोगी निकायले यस निर्देशिका बमोजिम पाउने राहत रकमका अतिरिक्त थप रकम विशेष राहत स्वरुप उपलब्ध गराउन सक्नेछन ।

१०. बचाउ:

यस निर्देशिका स्वीकृत हुनुभन्दा अगाडि उपलब्ध गराइएका राहत रकमहरु यसै निर्देशिका बमोजिम वितरण भएको मानिनेछ ।